

Miodrag Jovanović*

TIBOR VARADI
„SPISI I LJUDI – PRIČE IZ ADVOKATSKE ARHIVE”
Osvrt na knjigu

UVOD

Salman Ruždi je jednom prilikom rekao: „Knjiga je verzija sveta. Ako vam se ne sviđa, ignorišite je ili ponudite zauzvrat svoju sopsstvenu verziju.” Knjiga profesora Varadija je nesvakidašnja verzija jednog mikrosveta koji, bez obzira što je i vremenski i prostorno ograničen na period aktivnog rada Advokatske kancelarije Varadi i na deo geografskog prostora koji zovemo istočna Evropa, u sebi sadrži galeriju likova, događaja i sudbina koje uverljivo ilustruju sve mene epohe koja je za nama. Neposredni i intimistički način pripovedanja autora je takav da teško da vam se njegova verzija neće svideti, iako je to nesumnjivo samo jedna od ko zna koliko mogućih verzija sveta o kojem se pripoveda. Autorova verzija je osobena već po tome što je sagledana prevashodno kroz zabeleške iz advokatske arhive kancelarije Varadi – otuda u naslovu knjige „spisi” stoje pre „ljudi”. Bilo bi, međutim, pogrešno zaključiti da autora više interesuju pravni akti i procesi od ljudi o čijim sudbinama se odlučuje. Upravo suprotno, osnovna intencija ove po mnogo čemu jedinstvene knjige jeste da iza formalističkog tona službene komunikacije i pravničkih podnesaka otkrije stvarni život tadašnjih ljudi koje je nemoguće svesti na zakonske paragrafe i dispozitive sudskih odluka. Kako to profesor Varadi na jednom mestu kaže, govoreći o tri krivičnopravna procesa posle Drugog svetskog rata, „tokom suđenja suočavaju se obrasci i živi ljudi”. (str. 129)

O METODU PRIPOVEDANJA

Da je reč o nekoj vrsti istorijske pripovesti jasno je već od prve glave koja je naslovljena „O relevantnosti istorije”. No nije ovde reč o velikim bitkama, državicima, o nastajanju i nestajanju različitih političkih režima

---

* Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu
e-mail: miodrag@ius.bg.ac.rs

i državnih zajednica. Čitava ta „velika slika” (*big picture*) je tu, čitalac ju je sve vreme svestan, no ona je samo okvir za fokus na to kako je tzv. mali čovek u takvim uslovima vodio svoj život – trgovao, veselio se po kafanama, venčavao i razvodio. Kao što na jednom mestu autor kaže „Istorija svakodnevice ponekad ostaje autentičnija nego velika istorija.” (str. 173) Imajući na umu taj osnovni naum autora knjige, ovo štivo pre pripada onom savremenom trendu historiografije koji se naziva „istorijom privatnog života”, a koji je rođen sa obimnim petoknjžjem grupe francuskih autora. Ipak, ni takvo određenje ne bi bilo sasvim tačno, jer se u pričama kojima se autor bavi neprestano sudaraju i mešaju sfere privatnog i javnog. Linija razdvajanja ovih dvaju sfera nije nepomična i samorazumljiva. O tome govore i francuski autori na početku V toma svoje istorije: „Privatni život nije nešto što je po svojoj prirodi dato od početka vremena. To je istorijska realnost koju su različita društva konstruisala na različite načine. Granice privatnog života nisu postavljene jednom za svagda; podela ljudskih aktivnosti na sfere javnog i privatnog podložna je promenama. Privatni život ima smisla samo u odnosu prema javnom životu; njegova je istorija prvenstveno istorija njegovog određenja.”¹ Privatni život aktera knjige profesora Varadija otkriva se u svetlu onog aspekta javnog života koji je oblikovan pravnim poretkom. O tome svedoče reči u Uvodu knjige: „Svakodnevice istorije pokazuju podnesci, presude, poruke ispisane na poledini vizitkarte prokrijumčarene iz koncentracionog logora, pisma klijenata u kojima ukratko izlažu svoje sudbine, kićeni račun trgovca ogrevom i drvenom građom sa dvocifrenim brojem telefona, zapisnici pretresa stanova, kuća, popisi zaplenjene odeće, pismo iz radnog logora s molbom da ga otac hitno prosledi nekome koga već nije bilo, zabranjeni broj školskog lista koji su pisali, uređivali i umnožavali srednjoškolci.” (str. 10) Svojevremeno je Savinji pisao da je pravo „sam život ljudi, viđen sa jedne posebne strane”. Time je hteo da kaže da pravo predstavlja konstrukciju sveta koji nas okružuje i nas u tom svetu, utoliko što nam pripisuje različite pravne statuse kroz koje tokom života prolazimo. Knjiga profesora Varadija, s druge strane, nastoji da ponudi jednu vrstu dekonstrukcije te pravne stvarnosti i da baci svetlo na stvarne živote čije su sudbine bile presudno određene krajnje nestabilnim pravno-političkim prilikama tog doba.

O NEKIM PRAVNOFILOZOFSKIM ASPEKTIMA KNJIGE

Prilike o kojima knjiga govori zapravo su često bile mnogo gore od tek „nestabilnih”. Nemali broj epizoda odigrava se u periodu okupacionog totalitarnog režima, a značajna obeležja totalitarnosti opstaju i u poretku koji je

---

1 Prost, A., Vincent, G., 1991, *A History of Private Life: Riddles of Identity in Modern Times*, Cambridge, Mass., London, The Belknap Press of Harvard University Press, p. 3.

uspostavljen nakon oslobođenja. U pravnoj filozofiji je dobro poznata ona škola mišljenja koja se naziva jusnaturalizmom i koja je bila sklona da propisima koji su očevidno gazili neke temeljne moralne vrednosti oduzima sam karakter prava. Profesor Varadi na više mesta navodi primere takvih nacističkih propisa koji su, rečima Gustava Radbruha, mogli biti smatrani u tolikoj meri „nepodnošljivo nepravednim” da im se oduzme sam karakter prava. To su, recimo, propisi o konfiskaciji imovine ili zabrani doktoriranja ili obavljanja određenih poziva, samo zbog pripadnosti određenoj verskoj i nacionalnoj grupi. U angloameričkoj pravnofilozofskoj literaturi se, međutim, smatra da je u teorijskom sporu između Lona Fulera, koji je držao jusnaturalističku stranu, i Herberta Harta, koji je zastupao pozicije pravnog pozitivizma, onaj prvi potučen do nogu. To, stoga, što jusnaturalistička pozicija vodi poricanju zasebnosti i samosvojnosti prava i njegovom utapanju u norme moralnog poretka. Postoje, ipak, u novijoj literaturi i pokušaji da se revitalizuje nasleđe Fulerove pravne filozofije tako što će se problem totalitarnih pravnih poredaka osvetliti iz donekle drugačije perspektive. Prema jednoj novijoj interpretaciji, središnja tačka Fulerove kritike Hartovog stanovišta o statusu nacističkog prava sastoji se u sledećem: reč je o „sistemu unutar kojeg je ‘savesni građanin’ ostavljen dezorijentisan i nesiguran usled umanjenja svoje delatne sposobnosti (agency)”² Ako se, kao što tvrde istaknuti pozitivisti, distinktivni svet vladavine pravnih pravila može dovesti u vezu sa „sigurnošću očekivanja” (Džozef Raz) ili našom „sposobnošću da planiramo” (Skot Šapiro) sopstvene životne aktivnosti, onda postaje jasnije zašto je problematičan status nacističkih propisa poput onih gorenavedenih. Naprosto, bazična izvesnost svakodnevice bila je pod totalitarnim porecima zbrisana do te mere da se prednosti pravnog nad nepravim svetom više nisu mogle uočiti.

Čini se da je neke opštije refleksije profesora Varadija o životu pod nacističkim propisima moguće razumeti upravo propuštajući ih kroz pomenutu fulerovsku pravnofilozofsku optiku. Tako, osvrćući se na memorare Rudolfa Šlezingerera, u kojima ovaj opisuje kako je uspeo da doktorira pre no što su na snagu stupili propisi o zabrani doktoriranja za Jevreje, ali svejedno nije mogao da postane član advokatske komore, profesor Varadi se pita: „Da li su ove stepenice bile, sa stanovišta fašizma, nužne? Da li je s određenog civilizacijskog nivoa tek postepeno bilo moguće stići do nečovečnosti? Da li te stepenice označavaju ova, s tragikomičnom pedantnošću skrojena nova pravila? Da li su neophodne ovakve bizarnosti da bi se razorila normalnost?” (str. 80)

Postoji u ovoj knjizi i jedan drugi narativ koji je filozofski interesantan. On se, međutim, tiče filozofije pravničkog – i još preciznije, advo-

2 Rundle, K., 2012, *Law and Daily Life – Questions for Legal Philosophy from November 1938*, 3 *Jurisprudence* 2: 442.

katskog – poziva. Pravničko obrazovanje kod nas je i dalje ustrojeno tako kao da buduće pravnike školuje za neki poziv u državnoj službi, bilo da je on sudijski, tužilački ili činovnički. Ta preovlađujuća filozofija se ogleda u kurikulumima pravnih studija, kao i u dominantnim pravcima izlaganja određenih nastavnih disciplina. Retko kada u prvi plan izbija perspektiva pravnozastupničkog poziva koji se stara da na sve moguće pravno dozvoljene načine zaštiti interese svojih klijenata. Otuda imam potrebu da brućošima prava objasnim značenje sintagme „traženje rupe u zakonu” kojom se neretko opisuje advokatski poziv. Sve teorije o valjano uređenoj državi polaze od pretpostavke da je obaveza države da precizno uredi obaveze svojih subjekata. Tamo gde nema jasno i nedvosmisleno utvrđene obaveze pojedinaca počinje sfera njihovog slobodnog delanja. Zadatak je svakog advokata da u takvim slučajevima upotrebi sva argumentativna i procesna sredstva da bi pokazao da se njegov klijent kretao u toj sferi slobode a ne u prostoru definisanom pravnim obavezama. I samo u meri u kojoj se propust države da jasno utvrdi naše pravne dužnosti može nazvati „rupom u zakonu” i napred opisana delatnost advokata se može označiti „traženjem te rupe”.

Advokatska kancelarija Varadijevih je nastojala da i u pravno-političkim uslovima koji su daleko od ideala valjano uređene države učini sve da zaštiti to trusno polje slobodnog delanja svojih klijenata. Jedan od najupečatljivijih primera, koji s posebnom pažnjom pominje autor kao dugogodišnji predavač međunarodnog privatnog prava, jeste pokušaj kancelarije Varadi da od nemačkih okupacionih vlasti izdejstvuje povraćaj imovine, koja je njihovoj klijentkinji Lili Ekštajn konfiskovana kao Jevrejki, korišćenjem argumenata iz pomenute oblasti prava. Na osnovu podneska izdatog u Mađarskoj, kancelarija dokazuje da je njihova klijentkinja mađarska državljanka na koju se ne primenjuju uredbe nemačke vojne komande u Srbiji. Ključni argument kancelarije Varadi je da se merodavno pravo ima odrediti prema državljanstvu vlasnika, a ne prema mestu na kojem se nekretnina nalazi. U tu svrhu se poteže i efektna retorička figura: „Odlučujući momenat je živa osoba, a ne mrtvi imetak.” Autor knjige ne propušta da napomene da on nije „baš ovako podučavao svoje studente” (str. 83) o pitanju merodavnog prava, no ta spremnost kancelarije Varadi da upotrebi sve argumentativne tehnike da zaštiti interese svojih klijenata upečatljiv je dokaz baštinjenja onih visokih profesionalnih načela koja danas čine aksiom svih advokatskih etičkih kodeksa. Taj visoki profesionalni kredo se posebno ogleda u činjenici da kancelarija Varadi svoje klijente nije razvrstavala po etničkoj, verskoj ili jezičkoj pripadnosti. Pa je tako jednako postojano zastupala mladiće srpske nacionalnosti, koji su 1912. bili optuženi za krivično delo „raspirivanja mržnje među narodima” zato što su pevali neprilične kafanske pesme, baš kao i mladiće mađarske nacionalnosti koji

su 1946. za isti kafanski prekršaj bili optuženi da su „raspirivali nacionalnu mržnju” i da su „podstrekivali da se silom obori” postojeće državno uređenje.

○ PRAVNIM ASPEKTIMA IDENTITETSKIH PITANJA

Kao što je već napomenuto, prostorni mikrosvet ove knjige je samo jedan deo šireg geografskog područja koje zovemo istočna Evropa. Od perioda raspada nekadašnjih velikih imperija, tokom celog Drugog svetskog rata, pa sve do najnovijih oružanih sukoba na Balkanu, ta oblast susreće se sa pojavom koju mađarski filozof Ištvan Bibo briljantno opisuje kao „patološko odsustvo kontinuiteta u teritorijalnom statusu”. Otuda, najistaknutije obeležje nestabilnog i „histeričnog političkog karaktera” istočne Evrope jeste „egzistencijalni strah za zajednicu”.³ Može se bez ikakvog preterivanja reći da je jedna od glavnih uloga u ovoj knjizi namenjena i različitim nacionalnim zajednicama – mađarskoj, srpskoj, nemačkoj, jevrejskoj – i njihovim pripadnicima. Političkopравnim regulisanjem identitetskih pitanja se bavim još od svoje doktorske disertacije o političkoj teoriji multikulturalizma, a to svoje interesovanje sam zaokružio monografijom o pravnoj teoriji kolektivnih prava, koju je objavio Cambridge University Press. Kada me je izdavač pitao šta da stavimo na korice knjige, ja sam u prvi mah predložio jednu sliku Hijeronimusa Boša. No, kako je za dozvolu za korišćenje te slike valjalo platiti nemali novac, odlučili smo da rešenje potražimo negde drugde. Tako mi je na pamet pala jedna slika mog dobrog prijatelja, našeg poznatog slikara Milana Tucovića. Slika nosi naziv „Krojači” i na njoj su prikazane zanatlije kako rade, dok ispred njih stoje krojačke lutke. Specifičnost ovih lutaka je u tome što su one u raznim bojama (plavoj, narandžastoj, žutoj) i dezenima (štraftastom, tufnastom). Kada je izdavaču trebalo da dam obrazloženje zašto baš ta slika za korice knjige – a to je od mene izričito zahtevano – rekao sam da ona predstavlja metaforu situacije u kojoj tvorci pravnih normi – krojači naših života – na naše postojeće socijalne identitete – koji su obojeni najrazličitijim bojama i dezenima – nabacuju nove slojeve „odeće”, kreirajući distinktivne pravne statute.

Neke od priča ispričanih u ovoj knjizi, a posebno one u poglavljima „Ko je Mađar?” i „Ko nije Nemač?”, uverljivo su svedočanstvo da moje iščitavanje metaforičnog značenja Tucovićeve slike ima snažno uporište u mikrosvetu iz koga potičem. U tom mikrosvetu ne morate da menjate mesto svoga boravišta da biste promenili državu u kojoj živite i vladajući

3 Bibo, I., 1996, *Beda malih istočnoevropskih država* (prev. sa mađarskog Arpad Vicko), Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 51.

društvenopolitički poredak; u njemu ste u jednom trenu pripadnik povlašćene nacionalne zajednice, a već u sledećem žigosani član progonjene manjine. I tu se, neretko, zarad osobenih političkih ciljeva isto pitanje – pitanje utvrđivanja nacionalne pripadnosti – rešava upotrebom različitih pravnih aršina. Tako je u Srbiji između dva rata postojao propis koji je nazivan „analizom imena” ili žargonski „hemijskom analizom”. Na osnovu njega je nacionalna pripadnost utvrđivana prema prezimenu osobe. Primarna svrha ovog propisa je bila da spreči da manjinsku školu pohađate iz čijeg prezimena proizilazi da ne pripada datoj manjini. Međutim, u tadašnjoj Srbiji je jedno vreme postojala i uredba koja je pripadnicima određenih manjina, prevashodno Mađarima i Nemcima, zabranjivala da „gomilaju imovinu”. Prilikom primene ovih propisa uočava se, međutim, da se pitanje nacionalne pripadnosti ne tretira na istovetan način. Profesor Varadi primećuje: „Kad je reč o školstvu, pitanje ko je Mađar tumači se vložno, pa će tako naposljetku biti veći broj onih kojima će biti onemogućeno da upišu decu u mađarsku školu. Međutim, u slučaju ‘nagomilavanja imovine’ [...] se pitanje ko je Mađar tumači veoma široko – i sledstveno tome, ponovo raste broj isključenih.” (str. 179) To je „često primenjivani obrazac” u svim zemljama u kojima vlada „egzistencijalni strah” većine od manjina i „u svojoj istoriji”, zaključuje autor, „ni Mađari nisu bili samo žrtve sličnih pristupa”. (str. 174) Svesni smo da je i dan-danas na ovim prostorima teško pronaći pravu pravno-političku formulu uređenja odnosa između etnokulturnih većina i manjina.

O JEDNOM GRADU

Jedan od mojih omiljenih pesnika Grk Konstantin Kavafi kaže u svojoj čuvenoj pesmi *Grad*:

„Kažeš: ‘Poći ću u neku drugu zemlju,
poći ću do drugog mora.
Naći će se drugi grad bolji od ovog.
Svaki moj napor je ovde proklet, osuđen;”

Nije isključeno i da je mladi Tibor Varadi tako razmišljao kada je, napuštajući dom, kretao na studije prava u Beograd, da bi ga profesionalni put zatim vodio u Novi Sad, Kembridž u Masačusetsu, Budimpeštu, Atlantuu i brojne druge svetske gradove i luke. No, ne možemo isključiti ni to da su ga pišući ovu knjigu sustigli stihovi iz drugog dela pesme, u kojima Kavafi kaže:

„Nove zemlje nećeš naći, nećeš pronaći druga mora.
Ovaj grad će te pratiti. Ulicama ćeš se kretati

istim. U istom ćeš susedstvu ostariti:
u istim ćeš kućama osedeti.
Uvek ćeš u ovaj grad stizati.
Da nekud drugde odeš – ne nadaj se –
nema za tebe broda, nema puta.”

Taj grad je, u slučaju profesora Varadija, Nađbečkerek, Veliki Bečkerek, Petrovgrad, Grosbečkerek, Zrenjanin, ili kako ga „njegovi žitelji (i ne samo Mađari) često zovu” – Bečkerek. Mesto je to u kojem su dugi niz godina zajedno živele sve ranije pomenute nacionalne zajednice, u kojima je većina njegovih žitelja koristila i srpski i mađarski i nemački jezik, u čijim kafanama su Cigani-muzikanti spremno odgovarali i na muzičke želje pripadnika drugih nacionalnih zajednica jer, kako kaže autor, „sve su znali i sve što bismo naručili, pošteno bi odsvirali” (str. 33) Taj i takav Bečkerek nije samo poprište svih individualnih i kolektivnih sudbina koje su arhivirane u Advokatskoj kancelariji Varadi, već je i sam jedan od junaka ove knjige. Jer, i nakon svih prohujalih godina i svih posećenih kutaka sveta, čini se da se profesor Varadi najradije vraća ulicama svoga grada. Oseća to čitalac dok, recimo, iščitava redove o čuvenom bečkerečkom korzou, čija je leva strana – ako se krene od zdanja Gradske kuće i katoličke crkve – bila „glavna scena”, dok je desna strana bila rezervisana za „đake iz unutrašnjosti koji se još nisu integrisali u život grada”, kao i za „novozaljubljene parove koji su hteli da se posvete jedno drugom, izbegavajući da se svaki čas pozdravljaju s nekim”. (str. 89) I možda se zaista pod utiskom velikog sveta, koji je prešao uzduž i popreko, profesoru Varadiju njegov bečkerečki korzo danas čini kraćim, ali je svakom pažljivom čitaocu ove knjige jasno da su ta ulica i druge ulice rodnoga grada na njega ostavile trajan i neizbrisiv trag.

O AUTORU

Svojevremeno se Slobodan Jovanović u tekstu *O kulturnom obrascu* pozabavio pojmom „poluintelektualca” i njegovim mestom u srpskoj politici. Poluintelektualac je, kaže Jovanović, čovek „koji je uredno, pa čak možda i s vrlo dobrim uspehom svršio školu, ali u pogledu kulturnog obrazovanja i moralnog vaspitanja nije stekao skoro ništa”. „Pretpostavimo”, piše dalje Jovanović, „da se u njega probudila politička ambicija i da je uspeo postati ministar. Taj položaj mogao je ugrabiti samo kroz silno guranje i strmoglavu jagmu, i zato će smatrati da je to sada nešto ‘njegovo’... gledaće da izvuče što više ličnog čara ... toliko će mu to izgledati prirodno i na svom mestu.” Otuda, zaključuje Jovanović, „politička ambicija jednog

poluintelektualca upravo i nije *politička*. Ona se sastoji u tome, da se čovek kroz politiku obogati, i da na visokim položajima progospoduje. On ne zna ni za kakve opštije ciljeve. Tek kad poluintelektualac izbije na vrhunac političkog uspeha, vidi se kako je on moralno zakržljao.⁴ Tek kada pred sobom imamo ovaj briljantan uvid u prirodu poluintelektualca, a pogotovo onog u politici, možemo sa velikom dozom pouzdanja govoriti o istinskim intelektualcima i o tome šta bi bio autentični politički angažman takvih osoba. Profesor Tibor Varadi je jedan od onih čije mi ime među prvima padne na pamet kada me neko pita šta je ili ko je intelektualac. I onda kada je ulazio u domen politike – u svojstvu saveznog ministra pravde – on je to činio kao stručnjak i profesionalac i sa izraženom odgovornošću za svoj javni angažman. Upravo ta svojstva su ga preporučila i za zastupnika ove države u postupcima protiv Hrvatske, BiH i država NATO-a pred Međunarodnim sudom pravde i on se te uloge svesrdno prihvatio, iako bi neko drugi u njegovoj situaciji našao nemalo povoda da zauvek okrene leđa ovoj zemlji.

Profesora Varadija sam, sticajem okolnosti, prvi put upoznao na Univerzitetu Emori gde sam po pozivu držao nekoliko predavanja, od kojih jedno i na temu novijih sporova o pravu na samoopredeljenje. To je bio početak naše saradnje koja se ogledala u njegovom učešću u zborniku o kolektivnim pravima u ustavnopravnom poretku Srbije koji sam uredio, zatim u neprocenjivo značajnim savetima koje mi je dao prilikom pisanja rada za jedan međunarodni zbornik o kosovskom slučaju, kao i u pisanju predgovora za moju knjigu *Kosovo i Metohija – Četiri pravno-politička eseja*. Trenutno imam zadovoljstvo da sa profesorom Varadijem saradujem u Međudržavnom odboru SANU za proučavanje nacionalnih manjina i ljudskih prava. Zbog svega toga činilo mi je dodatno zadovoljstvo da sa čitaocima podelim svoj sud o njegovoj sjajnoj knjizi *Spisi i ljudi*.

Dostavljeno Redakciji: 18. maja 2016. god.

Prihvaćeno za objavljivanje: 24. juna 2016. god.

---

4 Jovanović, S., 1991, Jedan prilog za proučavanje srpskog nacionalnog karaktera, *Sabrana dela*, knjiga 12, Beograd, BIGZ, Jugoslavijapublik, SKZ, str. 571–572.